

Skolfrånvaro hos värmländska elever. Samband med familjestruktur, sociala relationer och delaktighet

---

Students with school refusal behavior. Correlation with family structure, social relations and participation

---

Marie Jonsson

Fakulteten för hälsa, natur- och teknikvetenskaper

Folkhälsovetenskap

Examensarbete i Folkhälsovetenskap II, 15 hp

Handledare: Linda Beckman

Examinator: Ulla-Britt Eriksson

2014-06-24

Sammanfattning

Bakgrund: Skolfrånvaro är ett komplext område och som kan betraktas som ett folkhälsoproblem då det är en riskfaktor för framtida utanförskap. En ofullständig skolgång försvårar ett aktivt deltagande i arbets- och samhällsliv vilket ökar risken för framtida ohälsa. Riskfaktorer för hög skolfrånvaro finns på individ-, familj-, skol- och samhällsnivå. Dessa riskfaktorer interagerar med varandra och har en kumulativ effekt. Goda relationer inom och mellan dessa nivåer beskrivs som skyddsfaktorer för hög skolfrånvaro.

Syfte: Syftet med denna studie var att undersöka hypotesen om att det fanns en skillnad mellan gruppen med skolfrånvaro och gruppen utan skolfrånvaro avseende familjestruktur, sociala relationer och delaktighet hos elever i Värmland.

Metod: Metoden var en kvantitativ empirisk studie av elevdata i Elevhälsodatabasen ELSA. Sambandsanalyser mellan utfallsvariabeln skolfrånvaro och sociodemografi, sociala relationer och delaktighet analyserades med sambandstestet Chi², Pearsons r på 95% nivån.

Resultat: Resultaten visade att det fanns skillnader beträffande familjestruktur mellan elevgruppen med skolfrånvaro och gruppen utan skolfrånvaro. Elever med skolfrånvaro bor i betydligt mindre utsträckning i en sammanhållen familj med båda föräldrarna. Resultaten visade också på samband mellan sociala relationer och skolfrånvaro. Elever med skolfrånvaro trivdes i mindre omfattning bra hemma och hade färre vuxna att prata med jämfört med elever utan skolfrånvaro. De upplevde också lägre grad av trygghet, trivsel och vänligt bemötande i skolan och hade i större utsträckning blivit rädda då någon gjort dem illa. Äldre elever med skolfrånvaro upplevde mindre delaktighet och att bli lyssnad till i skolan än elever utan skolfrånvaro.

Konklusion: I skolan behövs en ökad förståelse för att elever med hög skolfrånvaro är ”elever i svårigheter” istället för ”elever med svårigheter” där elevhälsans kompetens inom det psykosociala området kan användas på individ-, grupp- och organisationsnivå.

Nyckelord; *skolfrånvaro, sociala relationer, delaktighet, familjestruktur*

Abstract

Background: School absence is a complex issue that can be considered as a public health problem as it is a risk factor for future exclusion. An incomplete schooling makes it harder for an active participation in working and social life, which in turn increases the risk of ill health. There are risk factors for high school absenteeism at the individual-, family-, school- and community level. These risk factors interact with each other and have a cumulative effect. Good relationships within and between these levels are protective factors for high school absenteeism.

Purpose: The purpose of this study was to investigate the hypothesis that there was a difference between the group with school absenteeism and the group without school absenteeism in family structure, social relationships and participation among students in Värmland

Method: The method was a quantitative empirical study of student-data in the student health database ELSA. Correlation analyzes between the school absenteeism and sociodemographics, social relationships and involvement were analyzed with a Chi² test , Pearson's r on the 95 % level .

Results : The results showed that there were differences in family structure between the group of students with school absenteeism compared to the group without school absenteeism. Students with school absenteeism lived to a significantly less extent in a cohesive family with both parents. The results also showed a correlation between social relationships and school absences. Students with school absenteeism felt less comfortable at home and had fewer adults to talk to compared to students without school absenteeism. They also experienced lower levels of security, comfort and friendly treatment in the school and had to a higher frequency become afraid when someone treated them badly. Older students with school absenteeism did not feel participation or that they were listened to in school at the same rate as students without school absenteeism.

Conclusion: The school needs a better understanding that students with high absenteeism is "students in difficulty " and not "students with difficulties " where student health service competence in the psychosocial field may be used at individual, group and organizational levels.

Keywords; *school absenteeism, social relationships, participation, family structure*

Innehållsförteckning

1. Introduktion.....	1
1.1 Bakgrund.....	1
2. Syfte.....	8
3. Teoretisk referensram.....	9
4. Metod.....	10
4.1 Val av metod.....	10
4.2 Urval.....	11
4.3 Datakälla.....	11
4.4 Variabler.....	12
4.5 Transformering av variabler.....	13
4.6 Analys av data.....	13
4.7 Kvalitetssäkring.....	13
4.8 Etiska aspekter.....	14
5. Resultat.....	14
5.1 Sociodemografiska data.....	14
5.2 Familjestruktur och skolfrånvaro.....	15
5.3 Sociala relationer och skolfrånvaro.....	17
5.4 Delaktighet och skolfrånvaro.....	19
6. Diskussion.....	20
6.1 Resultatdiskussion.....	20
6.2 Metoddiskussion.....	25
7. Konklusion.....	26
Referenser.....	28

1. Introduktion

I mitt arbete som skolkurator sedan mer än 25 år tillbaka har jag kommit i kontakt med många elever med oroväckande hög skolfrånvaro och även med elever som varit helt frånvarande under kortare eller längre perioder. Det har under årens lopp blivit allt mer tydligt hur oerhört viktigt det är att upptäcka och åtgärda detta på ett tidigt stadium. Det finns alltför många elever som inte trivs i skolan av olika anledningar och att den gruppen är heterogen blir allt tydligare. Då problemet väl uppstått är det svårt att komma tillrätta med. Därför är det angeläget att skolan arbetar främjande och förebyggande. Det är definitivt ingen ny slutsats men det gör det inte mindre angeläget att fundera vidare hur det främjande och förebyggande arbetet kan bedrivas. Min magisteruppsats var en litteraturstudie på temat skolfrånvaro och av resultatet framgick att goda relationer på och mellan olika nivåer var den enskilt viktigaste faktorn för att främja närvaro.

1.1 Bakgrund

Elever som av olika anledningar inte går till skolan har antagligen funnits lika länge som det funnits undervisning. I skollagen (2010:800) regleras skolplikten i svensk grundskola och i Skolverkets allmänna råd (2012) är det övergripande syftet att varje elev ska få sin rätt till utbildning tillgodosedd. Problemet har fått större uppmärksamhet på senare tid och forskning bedrivs såväl internationellt som nationellt. Oroväckande skolfrånvaro kan betraktas som ett folkhälsoproblem då det såväl ur ett individ- som ett samhällsperspektiv är en riskfaktor för framtida utanförskap. En ofullständig skolgång försvårar ett aktivt deltagande i arbets- och samhällsliv vilket i sin tur ökar risken för ohälsa ur många aspekter. Forskning visar att frånvaro eskalerar längs ett kontinuum och att vägen tillbaka är lång och svår för de elever som har hög frånvaro eller helt stannar hemma (Kearny, 2008; Strand, 2013).

Hög skolfrånvaro beskrivs som ett folkhälsoproblem och en nyckelriskfaktor för negativa konsekvenser såväl på kort som på lång sikt (Dube & Orpinas 2009; Kearny 2008; Ingul m fl 2012; Ingul & Nordahl 2013). På kort sikt kan det beskrivas som att elever med hög skolfrånvaro riskerar sämre hälsa och sociala problem, då utbildning är en förutsättning för hälsosam utveckling för barn. Elever med hög frånvaro förlorar dagar, veckor och månader av sin utbildning. Det stör möjligheterna till inläring och påverkar resultaten negativt och hämmar även den sociala utvecklingen (Dube & Orpinas, 2009). Att uppleva misslyckande i

skolan kan leda till en negativ skolkänsla och minskad motivation, vilket påverkar självkänsla och uppförande och kan leda till ett ökat riskbeteende (De Roisté m fl, 2012).

På lång sikt finns i vuxen ålder ett samband med hög skolfrånvaro och arbetslöshet, dålig ekonomi, sociala-, hälso- och psykiatriska problem, självmordsförsök, missbruk och problem i äktenskap och familj (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008; Ingul m fl, 2012; Ingul & Nordahl, 2013). Barn med låga eller ofullständiga betyg från grundskolan utgör en riskgrupp för framtida psykosociala problem oavsett socioekonomisk bakgrund (Socialstyrelsen, 2010).

Centrala begrepp

I studier av skolfrånvaro används flera centrala begrepp för att beteckna olika typer av skolfrånvaro. Skolk, skolfobi och skolvägran var tidigare de vanligaste termerna och beskriver olika grupper av elever som av olika anledningar inte går till skolan (Glad & Sjödin, 2013). De mest förekommande termerna i senare svenska studier då det gäller elever med hög frånvaro är skolk, ströfrånvaro, skolfrånvaro och hemmasittare. Skolk anges som ogiltig frånvaro som sker utan vårdnadshavares vetskap och vid enstaka tillfällen eller lektioner och kan ske i grupp. Skolfrånvaro avser oftast längre eller kortare perioder av ogiltig frånvaro. Det är sällan hög frånvaro som är anmäld av vårdnadshavare som sjukdom och därmed giltig omnämns som ett problemområde. Hemmasittare är ett relativt nytt begrepp och Skolverkets definition av detta är ” fullständig ogiltig frånvaro under minst en månad” (2010). Innebörden av det centrala begreppet skolfrånvaro varierar i olika studier. I internationell forskning inom området används framförallt följande definitioner; *skolfrånvaro (school absenteeism)* som kan vara antingen giltig eller ogiltig enligt ovan. *Undanhållande från skolan (school withdrawal)* som är frånvaro då föräldrarna av olika anledningar håller barnet hemma från skolan. *Skolvägrande beteende (school refusal behavior)* är då barnet vägrar att gå till skolan eller att stanna kvar hela skoldagen. *Skolvägran (school refusal)* avser oftast frånvaro som har sin grund i att barnet känner oro och ångest inför att gå till skolan eller att lämna hemmet. *Skolfobi (school phobia)* avser oftast rädslbaserad frånvaro men barn har sällan skolfobi och begreppet används mer sällan i senare studier. *Skolk (truancy)* är ogiltig frånvaro som ofta är okänd av föräldrarna. Skolk omnämns ofta i samband med låga skolresultat, sämre socioekonomiska förhållanden och brottslighet. I flera studier används termen School Refusal Behavior som ett paraplybegrepp som omfattar övriga begrepp som underkategorier. En svårighet är att begreppen används parallellt men med delvis olika innebörd i olika studier

(Kearny, 2008). I denna studie används begreppet skolfrånvaro och avser då ogiltig eller annan oroväckande skolfrånvaro som lett till att elevhälsan kopplats in.

Centrala begrepp i denna studie är också sociala relationer och delaktighet. Begreppet sociala relationer avser återkommande interaktion mellan människor och kan beskrivas i termer av bemötande, tillit, trygghet och delaktighet i sociala nätverk. Studier visar att goda sociala relationer har en hälsofrämjande effekt (SKL,2012). Delaktighet handlar om att vara en del i ett sammanhang och kunna påverka och delta i beslutsfattande. Skolverket beskriver att delaktighet i skolan handlar om att ge elever demokratiska verktyg och reellt inflytande samt att väcka deras vilja och engagemang att använda dessa verktyg (Skolverket, 2012b).

Prevalens

Skolfrånvaro kan vara giltig eller ogiltig. Ogiltig frånvaro är otillåten, ej anmäld frånvaro som oftast är okänd av vårdnadshavare medan giltig frånvaro är anmäld och till övervägande del orsakad av längre eller kortare sjukdomsperioder. Det är svårt att uttala sig om den totala prevalensen för frånvaro i grundskolan i Sverige, då de studier som gjorts på nationell nivå endast tagit hänsyn till ogiltig frånvaro. Skolverket gjorde 2008 och 2010 studier som kartlade två grupper av elever med långvarig ogiltig frånvaro. Det var dels elever som varit fullständigt frånvarande minst en månad vid tidpunkten för kartläggningen och dels elever med långvarig ogiltig ströfrånvaro under de senaste två månaderna vid tidpunkten för kartläggningen.

Resultat av den första studien visade att det i slutet av läsåret 2006/2007 uppskattningsvis fanns 1600 elever som varit fullständigt frånvarande sedan minst en månad varav 100 elever hade varit frånvarande hela läsåret och 5 000 elever hade långvarig ströfrånvaro sedan minst två månader. I studien konstaterades att många kommuner hade bristfällig skolpliktsbevakning då frånvaron inte registrerades i korrekt omfattning och inte alltid var känd (Skolverket, 2008).

I den uppföljande studien två år senare kunde skolorna i större utsträckning redovisa statistik för frånvaro. Resultaten av den senare studien visade att det i slutet av läsåret 2008/2009 rapporterades att 1 650 elever var fullständigt frånvarande sedan en månad eller mer. Av dessa hade 600 varit borta hela vårterminen 2009 och 150 hade varit borta hela läsåret eller mer. Över 12 000 elever hade en långvarig ströfrånvaro sedan minst två månader (Skolverket, 2010).

Antalet elever med fullständig frånvaro är nästan identiskt lika vid båda kartläggningstillfällena och sett till totala antalet elever i grundskolan utgjorde de 2 promille av alla elever i åk 1-6 och 4 promille i åk 7-9. Gruppen elever som var ströfrånvarande under mer än två månader var dubbelt så stor vid den senare kartläggningen jämfört med kartläggningen två år tidigare. Det behöver inte betyda att ökningen de facto varit så markant. Skolverket bedömde att problemet var underskattat i den första kartläggningen och att frånvaron uppmärksammades mer vid den senare bl. a. genom skolornas bättre rutiner för att registrera, följa upp och redovisa frånvarons omfattning. Kartläggningen visade ingen skillnad mellan pojkar och flickor, inte heller mellan friskolor och kommunala skolor (Skolverket, 2008; 2010).

Noteras bör att dessa studier inte omfattade elever med långvarig giltig frånvaro och inte heller de där föräldrar anmält frekvent, kortvarig sjukdom. Båda dessa grupper kan anses vara riskgrupper för att på sikt att hamna efter i skolarbetet och ha svårigheter att uppnå kunskapsmålen vilket är riskincitament för framtida utanförskap (Social rapport, 2010). En svensk studie visar samband mellan s. k. hemmasittare och hög sjukanmäld frånvaro i tidig ålder (Glad & Sjödin, 2013). Dessa resultat antyder att också de elever som ofta är sjukanmälda, haft en längre sjukdomsperiod o s v måste uppmärksammas och erbjudas de stöd de behöver.

Problemet med hemmasittare kan tyckas litet i förhållande till totala antalet elever men motsvarar ändå ett stort antal elever. Enligt nationella beräkningar befaras att mellan 10 000 och 13 000 ungdomar i varje årskull på ca 100 000 barn kommer att hamna i ett mer eller mindre livslångt utanförskap (Nilsson, 2011).

Läsåret 2011/2012 hade nästan var fjärde elev (23%) som gick ut årskurs 9 inte nått kunskapsmålen i ett eller flera ämnen och saknade därmed fullständiga betyg från grundskolan. Ur ett 15-årigt tidsperspektiv har det inte skett några stora förändringar av den andelen (Skolverket, 2012b).

Problemet med frånvarande elever återfinns inte bara i Sverige. Kearny (2008) har tittat på ett stort antal amerikanska studier som publicerats under perioden 2000-2007. Ett resultat var att frånvaroregistreringen inte alltid sker korrekt och att olika system används vilket försvårar jämförelser. Statistik från National Center for Education Statistics år 2005 visar att var femte

elev i årskurs 4 och i årskurs 8 varit frånvarande minst tre dagar den senaste månaden (avser både giltig och ogiltig frånvaro). Antalet elever som varit frånvarande minst 5 dagar senaste månaden var 7% i de båda årskurserna. Det är svårt att göra en direkt jämförelse med resultaten från de svenska studierna då de svenska endast presenterar ogiltig frånvaro och därmed inte omfattar den totala frånvaron.

Studier av skolfrånvaro har också genomförts i England, Canada och Australien och de senaste åren har omfattande studier gjorts även i Europa, Sydafrika, Japan, Saudiarabien och Indien. Resultaten från dessa studier visar på liknande mönster oavsett nation (Kearny, 2008).

Beträffande gymnasieskolan är indraget studiebidrag av Centrala Studiestödsnämnden, CSN ett tydligt incitament på hög frånvaro. Enligt statistik från CSN fick 6,2% av landets ca 343 000 gymnasieelever studiebidraget indraget p.g.a hög frånvaro läsåret 2012/2013 (www.CSN.se).

Risk- och skyddsfaktorer

Individ och familj

Till stor del har mycket av den tidiga forskningen varit inriktad på riskfaktorer på individnivå och så småningom även på familjenivå. Det har tagit lång tid innan problemet med skolfrånvaro även har studerats på den arena det utspelar sig och blir synligt, d v s faktorer i skolan. Över tid kan tre huvudsakliga paradigmer som förklarar orsakssambanden med skolfrånvaro ses och de har föreslagits av både Färnqvist (2011) och Gladh & Sjödin (2013). Det första är psykoanalysen där relationen till modern med en överdrivet stark bindning genom en oïdipal konflikt ses som främsta orsak till skolvägran. Det andra paradigmet är det psykodynamiska perspektivet som fokuserar på dysfunktionella familjemönster som förklaring. Det tredje paradigmet, kognitiv beteendeterapi, fokuserar på beteendet där orsaksfaktorer som positiv och negativ förstärkning dominerar.

Studier av elever med hög frånvaro har framförallt haft fokus på elever med ogiltig frånvaro men även gruppen elever med hög frånvaro av giltig anledning behöver uppmärksammas. Då det gäller individuella riskfaktorer visar studier från USA, att sjukdom är en vanlig orsak till hög skolfrånvaro men även psykosomatiska besvär och stressrelaterade symtom (Kearny, 2008). Ängest och ängestrelaterade tillstånd har länge betraktats som huvudriskfaktorer för

hög skolfrånvaro. Flera individrelaterade riskfaktorer såsom hyperaktivitet, uppmärksamhetssvårigheter och aggression har beskrivits. Även inlärningssvårigheter och trauma kan vara riskfaktorer för hög skolfrånvaro (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008).

Resultaten i ovan beskrivna studier stämmer väl överens med de individuella riskfaktorer som beskrivs i svenska studier. I de svenska studierna betonas dock inlärningssvårigheter och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar i högre grad. I en svensk studie av en grupp elever med hög skolfrånvaro fanns en överrepresentation av elever med inlärningssvårigheter (Strand, 2013). Flera studier har beskrivit samband mellan neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och högre frånvaro. En rapport om elever med Aspergers syndrom beskrev att många av dessa elever hade hög frånvaro och i vissa fall hade skolgången avbrutits (Skolverket, 2009).

Beträffande riskfaktorer i familjen visar flera studier i USA visar att socioekonomiska faktorer som långtidsarbetslöshet, låg utbildning, fysisk och psykisk ohälsa samt missbruk i familjen utgjorde riskfaktorer för hög skolfrånvaro liksom trauman och relationssvårigheter. Även brister i föräldrars engagemang och relation till skolan är riskfaktorer (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008). Även svenska studier visar samband mellan skolfrånvaro och socioekonomisk status, utbildning, missbruk, psykisk ohälsa och föräldrars attityd till skolan (Skolverket 2010).

Skolmiljön

Riskfaktorer finns också i skolmiljön. De kan i huvudsak kategoriseras till brister i relationer och bemötande, bristande delaktighet, brister i undervisning, bristande regelsystem med stränga och oflexibla disciplinära åtgärder, otrygghet och negativt skolklimat (Kearny, 2008).

Blair (2008) beskriver vikten av en god skolsocial miljö och benämner det school ethos. Begreppet definieras som den sociala, psykologiska och utbildningsmässiga atmosfären och hänger samman med elevernas välbefinnande och framgång i skolan. School ethos är mycket viktigt för elevers trivsel i skolan, där ett gott och respektfullt bemötande har påvisad effekt på elevers självkänsla, mentala hälsa och resultat och kan vara en skyddsfaktor för frånvaro.

I detta sammanhang blir det viktigt att också beakta barnrättsperspektivet. I den svenska skollagen anges att barn och elever ska få inflytande över utbildningen i förhållande till ålder och mognad (SFS, 2011.800).

Barnrättsperspektivet ska vara en utgångspunkt för alla insatser på arenor som rör barn och ska spegla synen på elever som fullvärdiga medborgare och kompetenta individer och barn ska mötas med respekt i alla sammanhang I artikel 12 betonas barns rätt att uttrycka sina åsikter i alla de frågor som rör barnet och att detta ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad (Konventionen om barnets rättigheter, 2006).

Samtliga nivåer

Senare forskning har funnit att riskfaktorer för hög skolfrånvaro finns på individ-, -familj-, skol- och samhällsnivå. Dessa riskfaktorer interagerar med varandra och har en kumulativ effekt (Ingul, m fl, 2012). På samma vis finns skyddsfaktorer på samtliga nivåer. Skolan kan betraktas som ett system, där faktorer i miljö och relationer kan beskrivas som systemkrafter som drar elever antingen till eller från skolan (Strand, 2013). Det är skolans ansvar att tidigt upptäcka, kartlägga och erbjuda adekvata stödinsatser för elever med hög frånvaro. Det är inte skolans ansvar att lösa svårigheter utanför skolan men att initiera samarbete med andra aktörer med elevens bästa som gemensamt fokus (Skolverket, 2010).

För att nå framgång i detta arbete krävs det på samtliga nivåer goda relationer och ett samarbete som präglas av en känsla av sammanhang, d v s är begripligt, hanterbart och meningsfullt. Goda relationer är en kraftfull skyddsfaktor på alla nivåer och skolan som möter alla barn och ungdomar har en unik möjlighet att utgöra trygghet och stå för kontinuitet, stabilitet och positiva relationer. Skolan kan vända negativa systemkrafter till positiva och dra elever till skolan genom att ha ett salutogent förhållningssätt och stärka de faktorer som främjar elevers hälsa. Det är viktigt för alla och inte minst för de mest utsatta barnen. För elever med riskfaktorer på individ-, och familjenivå kan skolan vara en värdefull skyddsfaktor samtidigt som en dålig skolmiljö kan utgöra en riskfaktor.

I en litteraturstudie av oroväckande skolfrånvaro med fokus på risk- och skyddsfaktorer framkom betydelsen av relationer på alla nivåer, där goda relationer var en skyddsfaktor och dåliga relationer en riskfaktor för hög skolfrånvaro (Jonsson, 2014).

Problemformulering

Forskning visar att sociala relationer och delaktighet i skolan är av betydelse för elevers trygghet och trivsel i skolan och kan förmodas påverka närvaron i skolan. Även faktorer i familjen kan ha samband med skolfrånvaro. Mot denna bakgrund är det angeläget med ökad kunskap om vilka relations- och familjefaktorer som kan ha ett samband med oroväckande skolfrånvaro. Detta kan ske genom att studera om det finns skillnader mellan elevgrupper med och elevgrupper utan rapporterad skolfrånvaro. Hypotesen i föreliggande undersökning var att det skulle finnas ett samband mellan skolfrånvaro och sociala relationer samt mellan skolfrånvaro och delaktighet och att det då kunde förväntas vara en skillnad mellan gruppen med rapporterad skolfrånvaro och gruppen utan rapporterad skolfrånvaro. Det fanns också en tanke på att data som beskriver familjens struktur genom elevens boendeförhållanden kunde skilja sig åt mellan de båda grupperna. I ett längre perspektiv kan studiens resultat ge ökad kunskap om elever med skolfrånvaro och ligga till grund för det fortsatta arbetet med att minska skolfrånvaron.

2. Syfte

Syftet med denna studie var att undersöka hypotesen om att det fanns en skillnad mellan gruppen med skolfrånvaro och gruppen utan skolfrånvaro avseende sociodemografiska faktorer, sociala relationer och delaktighet hos elever i Värmland

Frågeställningar;

- Skiljer sig sociodemografiska faktorer åt mellan elevgruppen med rapporterad skolfrånvaro och elevgruppen utan?
- Finns det ett samband mellan rapporterad skolfrånvaro och upplevelse av bristande sociala relationer?
- Finns det ett samband mellan rapporterad skolfrånvaro och upplevelse av låg delaktighet i skolan?

3. Teoretisk referensram

De teoretiska ramarna i denna studie utgår från ett relationellt perspektiv och ett salutogent perspektiv. Det relationella perspektivet kan sägas utgöra den yttre ramen där det salutogena perspektivet kan användas för att konkret beskriva och förstå verksamma komponenter.

Den relationella teorin har sitt ursprung i en variant av psykodynamisk teori baserad på anknytningsteori och beskrivs utgöra psykoanalysens tredje paradigm. De två tidigare är den klassiska psykoanalysen och objektrelationsteorin. Som framgår av begreppet ligger fokus på mellanmännsliga relationer där samspelet och samagerandet är centralt (Sjöqvist, 2009).

Utifrån detta perspektiv har den relationella pedagogiken vuxit fram. Den relationella pedagogiken beskrivs som ett teoretiskt synsätt på utbildning, där relationer, snarare än individuella och kollektiva förhållanden, är i fokus. Den pedagogiska relationen mellan lärare och elev beskrivs som central men även relationer mellan elever och elever i grupsammanhang beaktas. Grundbegreppen inom den relationella pedagogiken är relation, kommunikation, interaktion, dialog och mänskliga möten (Aspelin, 2013).

Ett vanligt synsätt inom skolan har varit att betrakta en problemsituation i skolan som beroende av individuella egenskaper och svårigheter. Skolmiljöns betydelse har då inte studerats i större utsträckning (Nilholm, 2005). I ett relationellt perspektiv flyttas fokus från den enskilde individens beteende till relationen mellan aktörer. Det blir då adekvat att tala om ”elever i svårigheter” då svårigheterna kan antas ha att göra med förhållanden mellan elev och skola. Det innebär att förändringar i omgivningen kan påverka elevens förutsättningar. I kontrast till det relationella perspektivet står det kategoriska perspektivet. Här ses elevens svårigheter som beroende av individens inre konstitution, d v s genetiska, fysiska, intrapsykiska eller psykosociala faktorer. Ur det kategoriska perspektivet blir det då relevant att tala om ”elever med svårigheter” (Aspelin, 2013).

Det relationella perspektivet är tillämpligt även inom familjen. Det är i familjen, som barnets första anknytning sker och där de närmaste relationerna finns. I familjen pågår en ständig interaktion mellan medlemmarna där kvalitén på denna är av stor betydelse.

Relationen mellan skola och familj kan också beskrivas ur ett relationellt perspektiv. Ett väl fungerande samarbete förutsätter kommunikation, dialog, interaktion och mänskliga möten.

Goda relationer skapas och påverkas i en social kontext som präglas av en känsla av sammanhang, d v s är begripligt, hanterbart och meningsfullt. I ett salutogent perspektiv studeras de faktorer som främjar hälsa. Antonovsky (2005) menar att det mest väsentliga för hälsan är hur individen hanterar tillvarons påfrestningar, det vill säga vilka copingresurser individen förfogar över. Dessa copingresurser beskrivs som graden av känsla av sammanhang (KASAM) där hög KASAM utgör en resursfaktor för hälsa. Individens grad av KASAM är avgörande för om en påfrestning får en salutogen, neutral eller patogen inverkan. KASAM definierar tre viktiga områden där alla komponenter är viktiga och påverkar varandra.

Begriplighet beskrivs som att de stimuli individen möter i tillvaron ska vara förutsägbara och kunna förstås eller åtminstone ordnas och förklaras oavsett om de är positiva eller negativa. För att begriplighet ska upplevas behöver individen känna tilltro till att ha förstått situationen.

Hanterbarhet handlar om att individen har tilltro till att ha tillgång till de resurser som krävs för att möta tillvarons påfrestningar. Vid en hög grad av hanterbarhet minskar risken att individen upplever sig som ett offer utsatt för okontrollerbara omständigheter.

Meningsfullhet är motivationsfaktorn i KASAM begreppet. Det yttrar sig i individens önskan om att hantera och begripa tillvaron genom att vara delaktig i de processer som formar livet och uppleva dem som utmaningar värda att investera i. Bronfenbrenner (1979) beskriver att upplevelsen av delaktighet uppstår i samspelet med omgivningen genom individens möjlighet att interagera och verka i miljön.

4. Metod

4.1 Val av metod

En kvantitativ empirisk studie av tillgänglig elevdata i databasen ELSA (ELevhälsodata Sammanställd och Analyserad) genomfördes för att testa de uppställda hypoteserna. Metoden

kan anses vara deduktiv då hypoteserna har sin utgångspunkt i författarens teoretiska referensramar (Bryman, 2010).

4.2 Urval

Denna studie avser elevdata från ELSA. Urvalet är hälsouppgifter från elever i Värmland läsåret 2012/13 i grundskolans årskurs (åk) 4 och 7 samt gymnasieskolans åk 1. Det omfattar drygt 2000 elever i varje åldersgrupp och totalt data från 6900 elever. Valet att studera data från tre av de fyra åldersgrupper som ingår i ELSA grundar sig på att se om det fanns skillnader mellan grupperna som kunde relateras till ålder. Av denna orsak ingår gymnasieelever trots att skolplikten inte omfattar dem men där nästan alla ungdomar i Sverige idag studerar vidare på en 3-årig gymnasieutbildning även om inte alla avslutar den (SCB, 2013). I ELSA finns också data från elever i förskoleklass. Dessa elever omfattas inte av skolplikten och frågan om skolfrånvaro finns inte med i hälsouppgifterna då eventuell frånvaro ännu inte hunnit aktualiseras.

4.3 Datakälla

Elevhälsodatabasen ELSA upprättades år 2009 genom ett samarbete mellan länets 16 kommuner och Landstinget i Värmland. Databasen består av oidentifierad data från elevers hälsosamtal i förskoleklass, åk 4 och 7 samt gymnasiet åk 1. ELSA ger en övergripande bild av hälsoläget bland barn mellan 6 och 17 år i Värmland. Samarbetet gör det möjligt att sammanställa information och öka kunskapen om elevernas hälsa vilket underlättar möjligheterna till både främjande och förebyggande insatser. Datamaterialet kan ge tydliga indikationer på förbättringsområden vad gäller hälsa och skolmiljö på universell och selektiv nivå och utgöra ett underlag att basera beslut på. På den universella nivån sker hälsofrämjande insatser till samtliga utan skillnader mellan låg- och högriskgrupper i syfte att förhindra att problem uppstår. Insatser på den selektiva nivån sker på gruppnivå där riskfaktorer har identifierats och syftar till att förhindra att problem vidareutvecklas. I det enskilda hälsosamtalet kan också behovet av insatser på indikerad nivå bli tydligt. Det innebär individuella insatser för att mildra eller förhindra konsekvenser av problem som redan uppstått. Databasen beräknas att utökas med cirka 10 000 sammanställda hälsosamtal per år.

Elevdata i ELSA kommer från skolsköterskans hälsosamtal med eleven och som erbjuds alla elever i Värmland i förskoleklass, i årskurs 4 och årskurs 7 i grundskolan, samt i årskurs 1 i

gymnasiet. I de data som registreras ingår de uppgifter från elevhälsojournalen som skolsköterskan har tillgång till och de hälsoenkäter som elever och föräldrar besvarar. Hälsodata från elevhälsojournal och föräldraenkät omfattar bakgrundsvariabler som också ger en bild av socioekonomisk bakgrund. På individnivå kartläggs eventuella funktionsnedsättningar, sjukdomar, skador och psykosomatiska besvär hos eleven. På skolnivå finns frågor om särskilda stödinsatser och om elevhälsan varit inkopplad på något sätt eller annan oroväckande frånvaro. Elevfrågorna omfattar levnadsvanor och den egna upplevelsen av hälsa, arbetsmiljö, trivsel och relationer i skolan, livet just nu och framtidstro.

När hälsosamtalet är genomfört sammanställer skolsköterskan övrig information och avidentifierar därefter svaren innan de registreras i ELSA. Data sänds sedan till landstinget som analyserar informationen och gör den klar för användning i SPSS.

Läsåret 2012/2013 var svarsfrekvensen 92% för årskurs 4, 94% för årskurs 7 och 73% för årskurs 1 på gymnasiet.

4.4 Variabler

Studiens utfallsvariabel var skolfrånvaro där den aktuella frågan var ”Har eleven under det senaste läsåret haft ogiltig frånvaro eller annan oroväckande frånvaro i skolan som lett till att elevhälsan kopplats in” (nej, ja). De variabler som valdes ut för att ingå i studien var dels de sociodemografiska bakgrundsvariablerna som hämtades ur elevhälsojournalen och föräldraenkäten och avsåg kön, familjestruktur (boende) och etnicitet. Frågorna och svarsalternativen var ”Kön” (flicka, pojke); ”Barnet bor oftast tillsammans med” (båda föräldrarna, en förälder, växelvis boende, familjehem, annan vuxen och för gymnasieeleverna även eget boende); ”Barnets födelseland” (Sverige, övriga Norden, övriga Europa, Afrika, Asien inkl Mellanösterns länder, Nordamerika, Sydamerika, Australien).

De övriga variabler som valdes ut var elevernas egen upplevelse av faktorer som speglade olika aspekter av sociala relationer och delaktighet. Variablerna för sociala relationer var följande: ”Jag trivs bra hemma”; ”Jag har någon vuxen att prata med”; ”Jag känner mig lugn och trygg inför skoldagen”; ”Jag trivs bra i skolan”; ”Någon har gjort mig illa så att jag blev riktigt rädd”; ”Jag har vänner i skolan”; ”Jag tycker all skolpersonal är vänlig mot mig”; ”Jag

tycker alla elever i skolan är vänliga mot mig”. Svartalternativen var på samtliga frågor; stämmer mycket bra, stämmer ganska bra, stämmer dåligt, stämmer inte alls.

Beträffande delaktighet var de utvalda variablerna ; ”Jag känner mig delaktig och får vara med och bestämma i skolan” och ”Jag tycker att lärarna lyssnar på mig”. Svartalternativen var samma som ovan.

4.5 Transformerings av variabler

Variabler inom området familjestruktur (boende) och etnicitet kodades om till ett färre antal svartalternativ då det inte var uppenbart att värdefull information gick förlorad. Då det gäller familjestruktur sammanfördes svartalternativen ”boende i familjehem” och ”boende hos annan vuxen” då det rörde sig om få individer i båda kategorierna som också bedömdes vara likartade. Beträffande etnicitet kodades sex svartalternativ om till ett och blev variabeln ”annat land” då fokus var om eleven var född i Sverige eller ej. De frågor som besvarades av eleverna själva vid elevhälsosamtalet och avsåg sociala relationer och delaktighet hade fyra svartalternativ ”stämmer mycket bra”, ”stämmer ganska bra”, ”stämmer dåligt”, ”stämmer inte alls”. Dessa kodades om till två svartalternativ, de två första till ”stämmer” och de två senare till ”stämmer inte”.

4.6 Analys av data

Elevdata från databasen ELSA analyserades i det statistiska analysprogrammet IBM SPSS Statistics version 20. Det första steget var att redovisa sociodemografiska data för hela urvalsgruppen, tabell 1. Alla sambandsanalyser analyserades med sambandstestet Chi², Pearsons r på 95% nivån. I ett första steg analyserades sambandet mellan skolfrånvaro och de sociodemografiska variablerna. Därefter skedde en analys av samband mellan skolfrånvaro och elevernas upplevelse av sociala relationer. Slutligen gjordes en analys av samband mellan skolfrånvaro och elevernas upplevelse av delaktighet.

4.7 Kvalitetssäkring

Validitet och reliabilitet är nyckelbegrepp för trovärdigheten i en kvantitativ studie. Validitet avser huruvida studien mäter det den avser att mäta medan begreppet reliabilitet beskriver i vilken mån studien är repeterbar (Bonita m fl, 2010). I denna studie utfördes analyser av

sambandet mellan skolfrånvaro och de sociodemografiska variabler som ansågs relevanta liksom av sambandet mellan skolfrånvaro och de variabler som ansågs utgöra olika aspekter av sociala relationer och delaktighet. Studien kan utan svårighet upprepas.

4.8 Etiska aspekter

En viktig etisk aspekt är hur insamlandet av data sker. I skolsköterskans hälsosamtal med elever finns frågor som kan väcka starka känslor på individnivå varför det är angeläget att det finns beredskap för att följa upp detta.

Hälsouppgifterna har oidentifierats och sedan sammanställts, analyserats och redovisats till kommunerna av Landstinget i Värmland. Då data har oidentifierats krävs inte prövning av etiska nämnden. Det är i alla studier viktigt att göra etiska övervägningar och värderingar vid hantering och redovisning av data. I föreliggande studie har tillgänglig data analyserats på gruppnivå. Urvalet av frågor i hälsouppgifterna har skett mot bakgrund av resultat från tidigare studier och föreliggande studies syfte. Vissa av dessa frågor kan upplevas känsliga men resultaten presenteras på gruppnivå och identifiering av enskilda individer är inte möjlig. Studiens förväntade nytta bör vara större än dess eventuella skada.

5. Resultat

5.1 Sociodemografiska data

Sociodemografiska data utgjordes i studien av bakgrundsvariablerna kön, familjestruktur (boende) och etnicitet.

I studien ingår data från totalt 6900 elever, tämligen jämnt fördelat över de tre åldersgrupperna.

Tabell 1. Sociodemografiska data för hela populationen baserat på årskurs (N=6900)

	Årskurs 4, % (n) N= 2374	Årskurs 7, % (n) N=2174	Årskurs 1 gy, % (n) N=2352
Kön			
Flicka	50.0 (1190)	51.5 (1120)	48.9 (1150)
Pojke	49.9 (1184)	48.5 (1054)	51.1 (1202)
Familjestruktur			
Båda föräldrarna	72.0 (1710)	66.9 (1454)	53.4 (1255)
En förälder	12.3 (291)	18.3 (398)	14.2 (334)
Växelvis boende	14.8 (352)	13.2 (288)	22.7 (533)
Familjehem/annan vuxen	0.9 (21)	1.6 (34)	2.9 (24)
Eget boende			6.9 (162)
Född i			
Sverige	93.0 (2208)	91.8 (1995)	88.3 (2076)
Skolfrånvaro			
Nej	98.7 (2342)	97.3 (2115)	93.9 (2209)
Ja	1.3 (32)	2.7 (59)	6.1 (143)

Av tabell 1 framgår att könsfördelningen i det totala elevantalet är mycket jämn och utgörs i det närmaste av 50% flickor och 50% pojkar i alla tre åldersgrupperna. Beträffande familjestruktur är det vanligare att yngre elever bor med båda föräldrarna än äldre. Runt 90 % av alla elever är födda i Sverige, andelen födda utanför Sverige är något högre bland de äldre eleverna. Andelen elever med skolfrånvaro är lägst i årskurs 4 och högst i årskurs 1 i gymnasiet.

5.2 Familjestruktur och skolfrånvaro

I tabell 2 redovisas grupperna utan och med skolfrånvaro separat avseende familjestruktur. Kön och födelseland redovisas ej, då de inte uppvisade samband med skolfrånvaro.

Tabell 2. Samband mellan familjestruktur och skolfrånvaro fördelat på årskurs

	Årskurs 4			Årskurs 7			Årskurs 1 gymnasiet		
	% (N)		P=	% (N)		P=	% (N)		P=
	Ej skolfrån- varo N= 2342	Skolfrån- varo N= 32		Ej skolfrån- varo N= 2115	Skolfrån- varo N=59		Ej skolfrån- varo N=2209	Skolfrån- varo N= 143	
Familjestruktur :									
Bor för det mesta med									
Båda Föräldrarna	72.3 (1694)	50.0 (16)	0.22	67.8 (1435)	32.2 (19)	0.00*	55.0 (1216)	27.3 (39)	0.00*
En förälder	12.0 (281)	31.2 (10)	0.00*	17.8 (377)	35.6 (21)	0.00*	14.4 (317)	11.9 (17)	0.47
Växelvis boende	14.8 (347)	15.6 (5)	0.91	12.8 (271)	28.8 (17)	0.00*	21.2 (469)	44.8 (64)	0.00*
Familjehem/ annan Vuxen	0.9 (20)	3.1 (1)	0.18	1.5 (32)	3.4 (2)	0.26	2.8 (62)	4.2 (6)	0.35
Eget boende							6.6 (145)	11.9 (17)	0.02*

* Signifikanta skillnader mellan grupperna på 95% signifikansnivå, $p < 0.05$.

Uppgifterna i tabellen togs fram genom att först köra utfallsvariabeln skolfrånvaro mot var och en av familjestrukturvariablerna. Detta skedde med en fyrfälts korstabell för samtliga körningar. Alla korstabeller hade det totala antalet elever utan frånvaro och det totala antalet elever med frånvaro som rad i korstabellen.

Kolumnen utgjordes då av antalet elever med och utan skolfrånvaro som t ex bodde med båda föräldrarna för att se om det fanns skillnader mellan grupperna . Detta gjordes för var och en av familjestrukturvariablerna och separat för varje ålderskategori. Därefter gjordes analys av eventuella samband med χ^2 test och dessa redovisas i tabellen på 95% signifikansnivå $p < 0.05$.

Resultatet visade att elever med skolfrånvaro i mindre utsträckning än elever utan skolfrånvaro hade en familjestruktur med boende hos båda föräldrarna. För elever i årskurs 7 och i gymnasiet var skillnaden signifikant. Att bo med en förälder var vanligare i elevgruppen med skolfrånvaro och för elever i årskurs 4 och årskurs 7 var skillnaden signifikant. Ett växelvis boende förekom oftare hos elever med skolfrånvaro i årskurs 7 och i gymnasiet och

skillnaden var signifikant. Beträffande boende i familjehem eller hos annan vuxen var antalet elever få och fanns inga signifikanta skillnader mellan elever med eller utan skolfrånvaro. För gymnasieeleverna fanns även svarsalternativet eget boende. Fler elever med skolfrånvaro hade eget boende än elever utan skolfrånvaro och skillnaden var signifikant. Sammantaget visade resultaten att elever med skolfrånvaro i högre utsträckning bodde med en förälder eller hade ett växelvist boende jämfört med elever utan skolfrånvaro. Andelen som bodde med båda föräldrarna var lägre i i gruppen med skolfrånvaro och mer markant bland de äldre eleverna.

5.3 Sociala relationer och skolfrånvaro

I tabell 3 redovisas sambandet mellan skolfrånvaro och elevernas upplevelse av sociala relationer i hemmet och i skolan.

Tabell 3. Samband mellan sociala relationer och skolfrånvaro fördelat på årskurs

	Årskurs 4 % (n)		P=	Årskurs 7 % (n)		P=	Årskurs 1 gymnasiet % (n)		P=
	Ej skolfrån- varo N= 2342	Skolfrån- varo N= 32		Ej skolfrån- varo N= 2115	Skolfrån- varo N=59		Ej skolfrån- varo N=2209	Skolfrån- varo N= 143	
Jag trivs bra hemma	98.4 (2292)	99.0 (38)	0.51	99.1 (2089)	89.8 (53)	0.00*	97.0 (2128)	90.1 (127)	0.00*
Jag har någon vuxen att prata med	98.2 (2280)	100.0 (32)	0.49	96.5 (2025)	88.1 (52)	0.00*	94.5 (2071)	88.0 (125)	0.02*
Jag känner mig trygg inför skoldagen	98.2 (2296)	90.6 (29)	0.02*	98.3 (2077)	81.4 (48)	0.00*	98.4 (2167)	88.1 (126)	0.00*
Jag trivs bra i skolan	97.1 (2271)	81.2 (26)	0.00*	98.1 (2069)	78.0 (46)	0.00*	98.1 (2161)	93.7 (133)	0.00*
Någon har gjort mig illa så att jag blev rädd	19.1 (444)	15.6 (5)	0.62	8.1 (171)	23.7 (14)	0.00*	9.3 (204)	26.1 (37)	0.00*
Jag har vänner i skolan	98.6 (2302)	90.6 (29)	0.00*	99.3 (2098)	98.3 (58)	0.34	98.5 (2169)	94.4 (134)	0,00*
Skolans personal är vänlig mot mig	97.4 (2272)	96.9 (31)	0.84	98.5 (2080)	86.4 (51)	0.00*	98.8 (2173)	92.3 (131)	0.00*
Elever är vänliga mot mig	92.3 (2153)	81.2 (26)	0.02*	92.3 (2153)	72.9 (43)	0.00*	97.6 (2145)	91.4 (127)	0.00*

*Signifikanta skillnader mellan grupperna på 95% signifikansnivå, $p < 0.05$.

Tabell 3 konstruerades i det första steget med utgångspunkt fyrfälts korstabell för varje variabel. Raden utgjordes av antalet elever med och utan skolfrånvaro och kolumn var den aktuella variabeln med svarsalternativen ”stämmer” och ”stämmer inte”. Analys av samband gjordes med χ^2 test. Detta gjordes för var och en av relationsvariablerna och utfördes separat för varje ålderskategori. Resultaten av analysen redovisas i tabellen på 95% signifikansnivå ($p < 0.05$). De siffror som återges i tabellen är andelen (antalet) som svarat ”stämmer” på respektive fråga.

Nedan redovisas oftast andelen elever som svarat ”stämmer” där skillnaderna mellan grupperna framstår tydligare. Av tabellen framgår att elever med skolfrånvaro i mindre utsträckning trivdes bra hemma än elever utan frånvaro i årskurs 7 och i gymnasiet. Sambandet var signifikant för båda grupperna ($p = 0.00$). Störst var skillnaden i åk 7 där 0,9% av eleverna utan frånvaro inte trivdes bra hemma medan motsvarande siffra var 10,2% för eleverna med frånvaro.

Gruppen elever med skolfrånvaro hade i årskurs 7 och i gymnasiet i betydligt lägre grad någon vuxen i omgivningen att prata med än elever utan frånvaro. Sambandet var signifikant för dessa grupper ($p = 0.01$ respektive $p = 0.02$).

Upplevelsen av trygghet i skolan skiljde sig högst väsentligt åt mellan elever med och utan frånvaro och var signifikant för alla tre åldersgrupperna ($p = 0.02$, $p = 0.00$ och $p = 0.00$). Otryggheten ökade och allra otryggast var elever med frånvaro i åk 7 där 18,6% inte upplevde trygghet inför skoldagen jämfört med 1,7% utan frånvaro. Även då det gällde trivsel i skolan var det stor skillnad mellan grupperna. Elever utan frånvaro trivdes i betydligt större utsträckning bra i skolan än elever med frånvaro. Sambandet var signifikant för alla tre åldersgrupperna ($p = 0.00$ för samtliga).

Variabeln ”Någon har gjort mig illa så att jag blev riktigt rädd” visade på stora variationer mellan åldersgrupperna. De äldre eleverna med skolfrånvaro hade i mycket högre utsträckning blivit riktigt rädda för att någon gjort dem illa än de utan frånvaro. I årskurs 7 var andelen 23,7% jämfört med 8,1% för elever utan skolfrånvaro. De siffrorna stämde väl överens med gymnasieeleverna och skillnaden var signifikant ($p = 0.00$) för båda grupperna.

Skolpersonalen upplevdes som vänlig av de flesta elever men det fanns en signifikant skillnad mellan de båda grupperna i årskurs 7 och gymnasiet där elevgruppen med frånvaro upplevde

vänligt bemötande i mindre utsträckning, $p= 0.00$ i båda grupperna. Skillnaden var även här störst i årskurs 7. Då det gällde upplevelsen av om andra elever var vänliga var skillnaden mycket stor mellan grupperna och då framförallt i årskurs 4 och 7. Elever med frånvaro upplevde i betydligt högre grad att andra elever inte var vänliga mot dem. Allra tydligast var detta i årskurs 7 där 27% i frånvarogruppen upplevde att andra elever inte var vänliga jämfört med 6% i gruppen elever utan frånvaro. Skillnaderna är signifikanta i alla tre åldersgrupperna ($p= 0.02$ i årskurs 4 och $p= 0.00$ i de övriga).

5.4 Delaktighet och skolfrånvaro

Delaktighet mättes genom variablerna ”jag känner mig delaktig och får vara med och bestämma skolan” och ”Jag tycker att lärarna lyssnar på mig”. I tabell 4 redovisas sambandet mellan upplevelsen av delaktighet och skolfrånvaro. Tabellen konstruerades på samma vis som tabell 3.

Tabell 4. Samband mellan delaktighet och skolfrånvaro fördelat på årskurs

	Årskurs 4			Årskurs 7			Årskurs 1 gymnasiet		
	% (n)		P=	% (n)		P=	% (n)		P=
	Ej skolfrån- varo N= 2342	Skolfrån- varo N= 32		Ej skolfrån- varo N= 2115	Skolfrån- varo N=59		Ej skolfrån- varo N=2209	Skolfrån- varo N= 143	
Jag känner mig delaktig i skolan	92.4 (2152)	90.3 (28)	0.147	92.7 (1950)	75.9 (44)	0.00*	92.9 (2031)	80.4 (115)	0.00*
Lärarna lyssnar på mig	97.8 (2286)	96.8 (30)	0.953	96.4 (2026)	78.0 (46)	0.00*	96.7 (2129)	86.0 (123)	0.00*

Signifikanta skillnader mellan grupperna på 95% signifikansnivå, $p<0.05$.

Resultaten visar att upplevelsen av delaktighet varierade mellan åldersgrupperna. I årskurs 4 uppgav drygt 90% i båda grupperna att de upplevde sig vara delaktiga. För årskurs 7 visas en annorlunda bild där 76% av eleverna i gruppen med frånvaro upplever sig delaktiga medan andelen låg konstant på drygt 90% bland övriga elever. Siffrorna från gymnasiet följde i stort sett den trenden. Skillnaden för de äldre elevgrupperna är signifikant för ($p= 0.00$).

Upplevelsen att bli lyssnad till kan vara en aspekt av delaktighet. Även för variabeln ”lära­rna lyssnar på mig” fanns det stora skillnader mellan åldersgrupperna. I årskurs 4 upplevde ca 97% i båda grupperna att lärare lyssnade. I åk 7 var bilden annorlunda där 22% av eleverna med skolfrånvaro upplevde att de inte blev lyssnade till jämfört med 3,6% av övriga elever. För gruppen gymnasieelever med skolfrånvaro upplevde fler att de blev lyssnade till men det var skillnad jämfört med elever utan skolfrånvaro. För årskurs 7 och gymnasiet var skillnaden signifikant, $p= 0.00$.

6. Diskussion

6.1 Resultatdiskussion

Av resultaten framgår att vissa sociodemografiska variabler skiljer sig åt mellan elevgruppen med ogiltig/oroväckande skolfrånvaro och gruppen utan skolfrånvaro. Det finns signifikanta skillnader i familjestruktur mellan de båda grupperna. Elever med skolfrånvaro bor i betydligt mindre utsträckning i en sammanhållen familj med båda föräldrarna jämfört med elever utan skolfrånvaro.

Resultaten visar också på samband mellan sociala relationer och skolfrånvaro. Elever med skolfrånvaro trivdes i mindre omfattning bra hemma och hade färre vuxna att prata med jämfört med elever utan skolfrånvaro. De upplevde också lägre grad av trygghet, trivsel och vänligt bemötande i skolan och hade i större utsträckning blivit rädda då någon gjort dem illa.

Äldre elever med skolfrånvaro kände inte delaktighet eller att de blev lyssnade till i skolan i samma grad som elever utan skolfrånvaro.

I studiens resultat framkom också att de yngre eleverna med skolfrånvaro generellt upplevde bättre sociala relationer och högre grad av delaktighet än de äldre eleverna med skolfrånvaro. Resultatet visar en tydlig skillnad mellan elevgrupperna i årskurs 4 och årskurs 7. Elever med skolfrånvaro hade i årskurs 7 och i gymnasiet i betydligt högre utsträckning än andra elever blivit utsatta för att någon gjort dem illa så att de blivit rädda i. Det framgick dock inte i vilket sammanhang detta skett; hemma, i skolan eller på fritiden.

Familj

Resultaten visade att familjestrukturen skiljer sig avsevärt mellan grupperna där elever med skolfrånvaro oftare bor med en förälder eller har ett växelvist boende än elever utan skolfrånvaro. I flera tidigare studier beskrivs att trauman i familjen kan ha en negativ inverkan på barns skolgång och att det mest frekventa traumat bland elever med hög frånvaro är föräldrars separation (Kearny, 2008; Dube & Orpinas 2009). Av studiens resultat framgår inte om eleverna varit med om föräldrars separation, endast den aktuella familjestrukturen beskrivs.

Sociala relationer finns i de närmaste nätverken och beskriver interaktionen i familjen och skolan. Det visade sig att gruppen med frånvaro trivdes betydligt sämre hemma. Det kan ha ett samband med familjestrukturen där elever med frånvaro i betydligt lägre grad bodde i sammanhållna familjer. Detta resultat stöds av annan forskning där separationer, bristande relationer och konflikter i familjen och familjer som lever isolerade beskrivs som riskfaktorer för hög skolfrånvaro (Kearny, 2008). Vidare hade elever med skolfrånvaro i mindre utsträckning någon vuxen att prata med än elever utan frånvaro vilket kan vara ett uttryck för bristande relationer i familjen. Ett växelvist boende kan fungera utmärkt men det kan också vara präglad av konflikter. Att vara ensamstående förälder med huvudansvar för barnen kan innebära en lägre inkomst och därmed en lägre socioekonomisk status. Kearny (2008) beskriver att barn från familjer med låg socioekonomisk status (med låg utbildning och låg inkomst eller långtidsarbetslöshet) ofta har högre skolfrånvaro.

Studiens resultat visade inget samband mellan skolfrånvaro och födelse land. I en studie från USA hade elever med ursprung från Latinamerika, följt av elever med afroamerikanskt ursprung högre skolfrånvaro än övriga etniska grupper (Kearny, 2008). I USA finns också ett samband mellan bostadssegregation och socioekonomisk status. I övrigt saknas studier om samband mellan skolfrånvaro och etnicitet.

Skola

Dåliga relationer och brister i bemötande från lärare och skolkamrater beskrivs som riskfaktorer för hög frånvaro (Dube & Orpinas, 2009; Kearny, 2008). Resultaten i föreliggande studie ligger i linje med detta och visade att elever med skolfrånvaro i lägre grad upplevde vänligt bemötande från skolpersonal och andra elever.

Som salutogena faktorer beskrivs goda relationer mellan lärare och elev samt mellan elever som den enskilt viktigaste komponenten. Elever som upplever ett negativt förhållningssätt från personal, kanske i kombination med kränkande behandling av andra elever riskerar att känna utanförskap i skolan vilket inte främjar närvaro (SKL, 2013; Skolverket, 2010).

Flera studier beskriver att elever med hög frånvaro upplever högre grad av osäkerhet och diskriminering och oftare är utsatta för kränkningar, trakasserier, mobbning, icke-samhörighet och mindre trivsel i skolan generellt (Dube & Orpinas 2009; Kearny 2008; Ingul & Nordahl, 2013) något som också visade sig i föreliggande undersökning. I ELSA finns ingen konkret fråga om kränkande behandling men en fråga om att känna sig trygg i skolan visade ett signifikant samband med skolfrånvaro i alla tre åldersgrupperna. Tydligast var det i årskurs 7 där 18,6% av eleverna med skolfrånvaro inte upplevde trygghet i skolan jämfört med 1,7% i gruppen utan frånvaro

Delaktighet hänger nära samman med sociala relationer då de senare är en förutsättning för en upplevelse av äkta delaktighet. Bristande delaktighet i skolan minskar trivsel och engagemang då elever inte upplever att de har någon position, inte blir lyssnade till och inte har möjlighet att påverka för dem viktiga frågor och förhållanden. Ofta uppmärksammas triviala saker och elevernas delaktighet upplevs snarast som ”ett spel för gallerierna” (De Roisté m fl, 2012). Blair (2008) beskriver att den enskilt viktigaste faktorn i skolans förhållningssätt präglas av engagemang och delaktighet. Detta avser inte den formella elevdemokratin utan interaktionen mellan personal och elever.

Elvstrand (2009) menar att barnets deltagande rättigheter i Barnkonventionen innebär att få göra sin röst hörd och bli lyssnad till och därigenom i adekvat omfattning ha möjlighet att påverka sin situation vilket kräver stora förändringar i synsätt på barn och unga. Då problem uppstått i skolsituationen behöver elevens motivation till förändring i skolan öka. För att öka motivationen är elevens delaktighet och medbestämmande högst väsentlig (Elvstrand, 2009).

I föreliggande studie visade det sig att upplevelsen av delaktighet varierade avsevärt mellan åldersgrupperna. I årskurs 4 upplevde drygt 90 % av eleverna att de var delaktiga och skillnaden mellan de båda grupperna var liten. Resultaten för årskurs 7 var annorlunda. Känslan av delaktighet var 75 % i gruppen med skolfrånvaro medan den låg konstant på drygt 90% hos eleverna utan frånvaro. Resultaten var i stort sett liknande för gymnasieleverna. Den föreliggande studiens resultat överensstämmer med De Roste m. fl

(2012) studie där det framkom att äldre elever generellt upplevde lägre grad av delaktighet och inflytande än yngre elever. En studie utförd av SCB:s visade resultat i delvis motsatt riktning gällande elevers möjlighet till inflytande över sin utbildning. Det framgick att i medeltal upplevde ca 30% av eleverna att de kunde påverka vilka dagar de skulle ha läxor och prov. Detta varierade från ca 10% på mellanstadiet och upp till ca 60% på gymnasiet. Närmare 40% uppgav att de hade möjlighet att påverka skolmiljön avseende, t ex skolans lokaler och skolmiljön och det var ingen skillnad mellan elever i olika åldrar.

Det blir tydligt att upplevelsen av delaktighet är beroende av hur frågan ställs och hur konkreta alternativen är. Det kan vara av intresse att reflektera över om det handlar om reell delaktighet. Ett sätt att försöka närma sig den frågan var att belysa frågan ”jag tycker att lärarna lyssnar på mig”. Den speglar hur elever upplevde att den egna rösten blev hörd i skolan. Även här var skillnaden stor i de olika åldersgrupperna. Resultatet visade att upplevelsen av att bli lyssnad till var betydligt mindre för de äldre eleverna med skolfrånvaro än för de yngre.

Studien visade att skolfrånvaro har samband med sociala relationer i familjen och i skolan. Av andra studier framgår att även relationen mellan familj och skola har samband med skolfrånvaro där bristande relationer beskrivs vara en riskfaktor (Dube & Orpinas, 2009; Ingul m fl, 2012, ; Kearny, 2008). Bergh (2011) studerade sambandet mellan ungdomars upplevelser av det psykosociala skolklimatet, deras aktiviteter med föräldrar, och psykosomatisk hälsa. Både skolklimat och föräldraaktiviteter visade sig vara positivt relaterade till psykosomatisk hälsa. Hälsoeffekten av skolklimat visade sig vidare förstärkas när föräldraaktiviteterna ökade. Detta indikerar att lyckosamma insatser för att öka hälsan bland ungdomar bör vara inriktade mot att förbättra det psykosociala skolklimatet såväl som att stärka familjebanden.

Den föreliggande studiens resultat visade att elever i årskurs 7 med skolfrånvaro särskilt behöver uppmärksammas. Det fanns en skillnad i negativ riktning av nästan samtliga studerade variabler mellan årskurs 4 och årskurs 7 för elever med skolfrånvaro. Det kan vara värt att reflektera över betydelsen av detta. Att börja årskurs 7 innebär en stadiövergång med en annorlunda organisation med ett stort antal lärare i olika ämnen och nya grupperingar. Det kan innebära att det är svårare att skapa goda relationer till såväl vuxna som andra elever i

skolan och fokus ligger i stor utsträckning på ämneskunskaper och måluppfyllelse. Detta i kombination med de svårigheter som puberteten kan medföra.

Studiens resultat bekräftar hypotesen att det fanns en skillnad mellan gruppen med skolfrånvaro och gruppen utan skolfrånvaro avseende familjestruktur, sociala relationer och delaktighet hos elever i Värmland. Det fanns ingen skillnad då det gällde kön och födelseland.

Teori

Av studiens resultat framgår att ett relationellt perspektiv är tillämpligt, då skolfrånvaro har ett samband med relationer såväl i familjen som i skolan. För nästan samtliga variabler upplever elever med skolfrånvaro i högre grad brister i dessa relationer. Det relationella perspektivet kan också betraktas som salutogent då relationer kan förändras med en ökad medvetenhet och ambition. Det salutogena perspektivet fokuserar på hälsofrämjande faktorer och att sträva efter att stärka och skapa goda relationer kan beskrivas som salutogent. I ett relationellt perspektiv flyttas fokus från den enskilde individens beteende till relationen mellan aktörer. Det innebär att förändringar i omgivningen kan påverka elevens förutsättningar och är tillämpligt både i familjen och skolan.

Goda relationer skapas och påverkas i en social kontext som präglas av en känsla av sammanhang, d v s är begripligt, hanterbart och meningsfullt. Komponenterna i KASAM kan tydliggöra olika aspekter av relationer och delaktighet och vara en grund för att tydliggöra hur relationer kan förbättras och delaktighet ökas. I föreliggande studie har KASAM inte mätts varför endast en teoretisk diskussion är möjlig att föra. Resultaten visar att elever med skolfrånvaro kan tänkas uppleva en lägre grad av KASAM i tillvaron än elever utan frånvaro relaterat till huvudbegreppen begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet.

Begriplighet kan vara svårt att uppnå om de påfrestningar barnet utsätts för inte är förutsägbara eller kan förstås eller förklaras. Att utsättas för separationer, kränkningar eller att någon gör illa så att man blir rädd kan oftast inte beskrivas som begripligt vare sig i skol- eller hemmiljö och kan leda till sämre trygghet och trivsel i båda miljöerna.

Hanterbarhet handlar om att ha tilltro till sig själv och de resurser som krävs för att möta tillvarons påfrestningar. Studier visar att elever med skolfrånvaro upplever större svårigheter

och mindre tillfredsställelse i skolarbetet (Strand, 2013). Det kan också vara svårt att hantera upplevelsen av att sakna vänner och vuxenstöd vilket framgår av studiens resultat att elever med skolfrånvaro oftare gör. Det kan innebära att det är lättare att uppleva sig som ett offer för omständigheter som inte kan kontrolleras.

Meningsfullhet är motivationsfaktorn och den drivande kraften i KASAM begreppet. För att uppleva meningsfullhet krävs delaktighet. Upplevelsen av delaktighet uppstår i samspelet med omgivningen där barnets möjlighet till interagerande och påverkan är avgörande. Av resultaten framgår att elever med frånvaro i lägre grad upplever delaktighet och att de blir lyssnade till i skolan än elever utan frånvaro.

6.2 Metoddiskussion

Svarsfrekvensen var hög för årskurs 4 samt årskurs 7 med 92% respektive 94%. För gymnasiet var den lägre med en svarsfrekvens på 73% vilket kan anses som en svaghet i studien då anledningen till bortfallet inte är känt. En hypotes är att en del av de elever som inte kommer till hälsosamtalet är de elever som mår sämst vilket stärks av skolsköterskornas praktiska erfarenhet. Det kan förmodas att dessa elever har en hög skolfrånvaro vilket skulle ha kunnat påverka resultatet. En annan tänkbar orsak kan vara att det finns skillnader i svarsfrekvens mellan olika gymnasieskolor beroende på utbildningsprogram och tradition. Det har inte ingått i studien att jämföra skolor och kommuner med varandra.

En annan svaghet i studien var hur utfallsfrågan var formulerad i hälsoenkäten. Den lyder ”Har eleven under senaste läsåret haft ogiltig eller annan oroväckande frånvaro i skolan som lett till att elevhälsan kopplats in?” Med en lång yrkesbakgrund i skolan finns en erfarenhet av att elevhälsan inte med automatik kopplas in vid hög frånvaro och att det kan dröja mycket lång tid innan så är fallet. Frågan besvaras av skolsköterskan vilket kan innebära att det inte finns kännedom om att en annan profession ur elevhälsan är inkopplad. Det innebär att mörkertalet kan vara stort och påverka studiens resultat.

Andra faktorer som kan påverka studiens resultat är dels tidpunkten då hälsosamtalet utförs och dels situationen hälsosamtalet genomförs i. Hälsosamtalet görs på höstterminen efter en studieövergång vilket kan innebära att såväl elev som föräldrar och skolsköterska kan ha svårt att svara på vissa frågor därför att kännedom om eller erfarenhet av vissa förhållanden saknas vid den tidpunkten. Hälsosamtalet kan genomföras under olika omständigheter och besvaras

enskilt av eleven eller i form av ett samtal med skolsköterskan, vilket kan påverka elevens svar.

Variabeln ”Någon har gjort mig illa så att jag blev riktigt rädd” säger inte något om i vilket sammanhang och det är oklart om rädslan uppstått i skolmiljön.

Ett antal signifikanta samband har konstaterats mellan skolfrånvaro och familjestruktur, samt mellan sociala relationer och delaktighet. Sambanden har systematiskt analyserats med Chi² test för att undvika bias. Det är dock viktigt att betona att de samband som kan bli synliga med Chi² test i denna studie inte är kausala då riktningen på sambandet är okänt, d.v.s. vi vet inte vilket som kommer först. Studiens resultat är kontrollerade för kön för att undvika coundfounding.

Studien kan upprepas och systematiska fel har ej upptäckts och bör uppfylla kraven på reliabilitet. Studiens validitet kan diskuteras med hänsyn till utfallsfrågans formulering men också med tanke på urvalet av övriga variabler.

7. Konklusion

Studios resultat visar att elever med skolfrånvaro är en sårbar grupp både vad gäller familjestruktur, upplevelse av bristande sociala relationer i familj och skola samt bristande delaktighet i skolan. Dessa resultat stämmer väl överens med resultaten i andra nationella och internationella studier. Då denna studie omfattar alla elever i ett län i årskurs 4, årskurs 7 och årskurs 1 på gymnasiet kan dessa resultat användas som underlag för förbättringsområden som kan konkretiseras i handlingsplaner. En viktig aspekt är att höja medvetenheten om vikten av sociala relationer och delaktighet i skolan och utgå från att elever med hög skolfrånvaro är ”elever i svårigheter” och inte främst ”elever med svårigheter”. Elevhälsans kompetens inom det psykosociala området kan användas på såväl individ- som grupp- och organisationsnivå i arbetet med stärka relationer mellan elever och skolpersonal och mellan elever samt öka elevers delaktighet i skolan.

Gruppen elever med skolfrånvaro bodde i mindre utsträckning i sammanhållna familjer vilket kan indikera ett behov av ökat föräldrastöd. För att nå framgång i detta krävs en medvetenhet

om vikten av relationen mellan familj och skola men också ett strukturerat samarbete med andra aktörer. Det är skolans ansvar att upptäcka och utreda alla signaler på att elever inte mår bra men det är inte skolans ansvar att lösa alla problem. En väl fungerande samverkan med framförallt socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri krävs när de bakomliggande orsakerna till hög skolfrånvaro är komplexa. Många kommuner i Sverige har utvecklat väl fungerande samverkansformer runt denna grupp av barn och ungdomar. Önskvärt vore att kommuner i Värmlands län tog del av dessa goda exempel för att utveckla ett strukturerat samarbete mellan skola, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri för en grupp som tidigt riskerar att hamna i ett livslångt utanförskap med stora individuella och samhällsekonomiska kostnader som följd.

I ELSA finns en stor mängd data där fortsatta studier av sambandet med skolfrånvaro kan ge ytterligare information och kunskap inom området. Det finns frågor i hälsosamtalet som kan utvidgas till att omfatta graden av KASAM så att det skulle kunna mätas. Det är också möjligt att jämföra länets skolor kommunvis för att fördjupa kunskapsläget om behovet av främjande och förebyggande insatser. Ytterligare studier kan ligga till grund för fortsatta insatser för att minska skolfrånvaron.

Referenser

- Antonovsky, A. (2005). *Hälsans mysterium* (2:a upplagan). Stockholm: Natur och Kultur.
- Aspelin, J. (2013). *Relationell specialpedagogik – i teori och praktik*. Kristianstad (Mölnlycke)
- Bergh, D. (2011) *Social Relations and Health: How do the associations vary across contexts and subgroups of individuals*. Karlstad Universitet
- Blair M., Stewart-Brown S., Waterston T.& Crowther R.(2010). *Child Public Health*. Oxford: University Press
- Bonita R., Beaglehole R., Kjellström T. (2010). *Grundläggande epidemiologi*. Lund: Studentlitteratur
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development, Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Bryman A. (2008). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö : Liber AB.
- De Roisté.A, Kelly C., Molcho M., Gavin A., & Gabhainn,S.N. (2012.) Is school participation good for children? Associations with health and wellbeing. *Emerald Article. Health Education Vol 112, 88-104*.
- Dube, S. & Orpinas P.(2009). Understanding Excessive School Absenteeism as School Refusal Behavior. *Children and Schools April 2009, Vol31 Issue 2, 87-95*
- Elvstrand H. (2009). *Delaktighet i skolans vardagsarbete*. Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande
- Färnkvist, M. (2011). *Salutogenes vid långvarig skolfrånvaro*. Göteborgs universitet, Psykologiska institutionen. Examensarbete 15 hp.
- Glad M. & Sjödin K. (2013) *Tillbaka till skolan. Metodhandbok i arbetet med hemmasittande barn och unga*. Mölnlycke: Gothia förlag
- Ingul M., Klöckner,C. SilvermanW.,Nordahl H. (2012). Adolescent school absenteeism: modelling social and individual risk factors. *Child and Adolescent Mental Health Volume 17, No 2,2012, 93-100*.

Ingul M. & Nordahl, H. (2013). Anxiety as a risk factor for school absenteeism: what differentiates anxious school attenders from non-attenders? *Annals of General Psychiatry* 2013 12:25.

Jonsson, M. (2014). *Elever med oroväckande skolfrånvaro, risk och skyddsfaktorer och förebyggande insatser*. D-uppsats, Karlstad Universitet.

Kearny, C. A (2008). School absenteeism and school refusal behavior in youth. A contemporary review. *Clinical Psychology Review*, Mars 2008 28;3, 451-47

Konventionen om barnets rättigheter (2006). UD Regeringskansliet.

Nilholm C. (2006). Inkludering av elever "I behov av särskilt stöd". *Forskning i fokus nr 28*. Myndigheten för skolutveckling.

Nilsson I. & Wadeskog A. (2008). *Individen i centrum*. Skandia Försäkringsbolag.

Nilsson Ingvar (2011). *Är du lönsam lille vän? En socioekonomiska analys av unga, skolmisslyckanden och arbetsmarknaden*. SEE.

Sjöqvist, S. (2009). Relationellt perspektiv i psykodynamisk terapi. *Insikten nr 4: 2009*

Skollag SFS (2010:800).

Skolverket (2008). *Rätten till utbildning. Om elever som inte går i skolan*.

Skolverket (2010). *Kraften av samverkan. Om samverkan kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*.

Skolverket (2010). *Skolfrånvaro och vägen tillbaka. Långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv*.

Skolverket (2012). *Allmänna råd, Arbetet med att främja närvaro och att uppmärksamma utreda och åtgärda frånvaro i skolan 2012..*

Socialstyrelsen (2010). *Social rapport 2010*.

Statistiska centralbyrån (2012). *Barns upplevelser av skolan. Levnadsförhållanden rapport 125*.

Statistiska centralbyrån (2013). *Utbildning och forskning. Statistisk årsbok*.

Strand, A-S. (2013). *Skolk ur elevernas och skolans perspektiv. En intervju- och dokumentserie*. Hälsö högskolan, Högskolan Jönköping, avhandling.

Sveriges kommuner och landsting (2009). *Postionspapper. Psykisk hälsa. Barn och unga*.

Sveriges kommuner och landsting (2012). *Modellområdesprojektet – Psykisk hälsa barn och unga, slutredovisning för perioden 2009-2011*.

<http://www.csn.se/press/fakta-skolk/1.4364>

-